

Бурук Н. Н. Социально-экономическое развитие Острога в конце XVII в.

Статья посвящена исследованию социально-экономического развития Острога в конце XVII в. Определены численность, социальная структура и национальный состав городского населения. Проанализирован экономический потенциал города.

Ключевые слова: Острог, население, ремесло, промысел, торговля, инвентари.

Byruk M. M. Social and economic developing of Ostroh in the end of the 17th century

The article is devoted to research of the social and economic developing of Ostroh in the end of the 17th century. The quantity, social structure and national identity of urban population are determined. The economic potential of city is analysed.

Keywords: Ostroh, population, handicraft, trade, commerce, inventories.

УДК 908(477.63)(09)

С. Я. Семенча

З ІСТОРІЇ МІСТА ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК: ДО ВИТОКІВ ТОПОНІМУ РОМАНІВ – РОМАНКОВЕ

У статті досліджено процес становлення топоніму Романів-Романкове – одного з чотирьох козацьких поселень: Романкове, Кам'янське, Тритузне, Карнаухівка, на території яких виникло сучасне місто обласного підпорядкування Дніпродзержинськ, зроблено спробу додаткового обґрунтування історичної версії про те, що історія цього міста бере свій початок не з XVIII століття, а з часів Київської Русі.

Ключові слова: топонім, Дніпродзержинськ, Романкове, Кам'янське, Роман Святославич, Київська Русь

У вивченні історії будь-якого населеного пункту надзвичайно цікавий матеріал подає топоніміка (від грец. *toros* – місце, *опута* – ім'я). Як і люди, міста носять певні імена (назви), мають відмінну зовнішність (обриси), родовід. Кожний топонім вимагає дослідження мотивів його виникнення, початкової назви, чинників (історичних, географічних тощо), що вплинули на його появу. Отже це дає підстави розглядати їх як своєрідні історичні пам'ятки пройдешніх поколінь, в яких закодована унікальна інформація про минуле. Тому заслуговує на глибоку повагу кропітка робота істориків-краєзнавців з їх вивчення, яка уможлиблює розширення меж наукового пізнання особливостей заселення краю, його географії, встановлення імен першопоселенців, доповнення історії повсякденності новими яскравими фактами та персоналіями, що має сприяти подальшому національно-культурному відродженню українців, формуванню їх історичної свідомості.

Однією із таких робіт можна назвати топонімічний словник „Кам'янське та його околиці в середині – на початку XX ст.”, предметом дослідження якого є топонімія конкретного населеного пункту, землі якого сьогодні знаходяться в межах міста обласного підпорядкування Дніпродзержинська [1]. Проте окреслений історичний період позбавляє можливості більш детального дослідження с. Романково, найдавнішого від інших земель, за часом виникнення. Виходячи з зазначеного, метою є аналіз існуючих джерел щодо виникнення топоніму Романов-Романкове.

Місто Дніпродзержинськ історично склалося на основі чотирьох козацьких поселень: Романкове, Кам'янське, Тритузне, Карнаухівка. Найдавніше з них Романкове. Воно виникло наприкінці XVII ст., одразу після того, як припинилась загроза татарських набігів. Всі решта – згодом, у XVIII ст., внаслідок демографічної експансії Романкова у прибережній смузі Дніпра. Стосовно топоніміки цих сіл треба зазначити, що двоє останніх отримали свою назву від засновників зимівників, відповідно: Тритузне – від Тритуза, Карнаухівка – від Карнауха. Цей факт добре досліджено і він не викликає заперечень. Стосовно ж Романкового і Кам'янського спрацювала калька. Для Кам'янського був вигаданий козак Каміон, що викликає запитання вже навіть з точки зору фонетичного ладу української мови. Теж саме сталося з Романковим, яке також отримало свого “засновника” козака Романа. Можливо б, це і здавалося правдоподібним, якби не одна обставина. В “Опису України” Г. де Боплана, де йдеться про відповідне місце його мандрів по Дніпру, згадується Романів пагорб і Романів острів, при тому, що відсутня згадка про поселення, якого на той час, дійсно, ще не існувало. Обидва пункти були беззаперечно ідентифіковані ще В.Г. Ляскоронським [2, с.11].

Отже виходить, що топонім “Романків” (або “Романів”, як у Боплана) виник задовго до поселення і з ним не пов'язаний. Вважалося (і навіть вважається дотепер у місцевому краєзнавчому музеї, що Роман – то така собі легендарна постать. Але жодного натяку на якісь фольклорні сліди, усні перекази, взагалі, легендарні свідчення – не існує. Бодай що-небудь про цього міфічного Романа відсутнє. Тому для нас цілком очевидно, що зв'язок топоніма Романів-Романково з постаттю козака Романа є калькованим. Це можна довести і в інший спосіб. По-перше, утворення топонімів козацької доби відбувалося на підставі не імен власних, а прозвисьок. Оскільки кожен козак на Січі отримував прізвисько, як це звичайно ведеться у колективах суто чоловічих, – то воно й ставало ніби його ім'ям. Наприклад, ті ж таки Тритуз, Карнаух це, звичайно, не імена, а прізвиська. По-друге, козацькі топоніми, принаймні на наших теренах, пов'язані майже виключно з засновниками зимівників, тобто поселень. У випадку ж з Романковим- Романовим топонім і не пов'язаний з поселенням, і відкриває досить простору місцевість: пагорб і острів, інакше кажучи, цілій ландшафтний

комплекс. Отже, цілком очевидно постає проблема походження топоніму: хто був той Роман (або Романко), на честь якого він виник, і що взагалі відбулося такого в цій місцевості, що могло б спричинити виникнення топоніму?

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що Романкове було первістком колонізації краю після довгого періоду татарської загрози. Терени були пусті і незаселені. Закономірність колонізаційного процесу полягає у тому, що коли на нові землі приходять люди, вони обирають спершу найкращі, найзручніші, найвигідніші з побутової точки зору місця. Саме таким був Романів пагорб на березі Дніпра. Перевага місцевості полягала в тому, що пагорб (174 м над рівнем моря, що якнайменше на 100 м вище за будь яку відмітку на протилежному, лівому боці) присунутий до берегової лінії, а біля його підніжжя з прадавня існувала переправа. Вона пролягала транзитом повз острів. Оскільки і острів, і пагорб мали спільну назву, це змушує думати, що в уяві тодішніх людей вони обидва сприймалися як дещо спільне, як комплекс. Дійсно, повз острів і пагорб пролягав шлях, що тягнувся вздовж річки Базавлук в бік Криму. Отже зауважимо, що топонім виник не деінде, а на перехресті Дніпра і кримського шляху.

Зважаючи на викладене, видається, що топонім виник не за козацької доби, а раніше. Справа у тім, що ім'я Роман, судячи з усього, в селянсько-козацькому середовищі, принаймні, ще першої половини XVII ст. було маловживаним. Про це свідчать антропонімічні дослідження персонального складу Реєстрів 1649 р. [3, с. 9–10]. Ім'я "Роман" складає в них близько 1%. Чи не сприймалось воно на слух взагалі як шляхетне? Адже відомо, що прийшло воно з Візантії, де було поширене серед імператорів, і разом з християнськими впливами перейшло до руських князів. Отже, це ім'я було певною ознакою приналежності до соціальної верхівки.

Всі ці міркування зумовили потребу у співставленні отриманих даних з літописними свідченнями: наявність Романкової переправи цілком корелюється з наступною літописною оповіддю: *В лето 6587. [1079]. Приде Роман с Половце к Воиню. Всеволод же стае у Переяславля и створи мир с Половце. И возвратися Роман вспять. И бівшу ему [...] убиша и Половце Роман месяца августа 2 день.*

И суть кости его, и до сего лета тамо лежаче, сина Святославля, и внука Ярославля.

Йдеться про Романа Святославича, який належав до родини чернігівських князів і на той час князував в Тмуторокані. Всеволод Ярославович, його дядько, на той таки час – великий князь київський, а в минулому – переяславський, після смерті Романового батька відібрав у племінників вотчину, Чернігів, заповідану дідом, Ярославом Мудрим.

З цього приводу у 1076 р. між Святославичами і Всеволодом виникла надзвичайна напруга, яка ось-ось мала перетворитися на відкрите протистояння. Становище ускладнювалось поверненням Ізяслава Ярославича, який перебував за межами Русі і тепер, дякуючи смерті Святослава, мав повернути собі Київ. Всеволод, узурпувавши Чернігів, не мав гадки віддати його племінникам. За цих обставин сталася загибель найстаршого зі Святославичів, Гліба, яка виглядає аж надто дивно. Гліб князував у Новгороді і, за повідомленням літописця, був вбитий десь у Заволоччі. Мотивів вбивства літописець не наводить, але дуже сумнівно, щоб вони були йому невідомі, оскільки тіло Гліба було привезене для поховання у Чернігів. З огляду ж на подальші події ця загибель аж ніяк не видається випадковою [4].

Олег Святославич, позбавлений дядьками Волині, був відправлений до Чернігова, де мав перебувати під наглядом Всеволода. Але, очевидно, відчувши небезпеку, втік до Романова у Тмуторокань. Тут уже перебував Борис В'ячеславич, ще один ізгой. Поєднавши зусилля і прилучивши половців, Олег і Борис здійснили похід проти Всеволода і на деякий час повернули Чернігів. Але восени того ж таки 1078 р. були розбиті об'єднаним військом Всеволода з сином Володимиром Мономахом і Ізяслава з сином Ярополком на Нежатиній Ниві поблизу Чернігова. Результатом цієї битви стала загибель Бориса і Ізяслава. Олег з малою дружиною втік до Тмуторокані. Лише Всеволод не тільки не зазнав втрат, а навпаки, ще збільшив свій добуток, оскільки відтепер мав стати ще й великим князем.

Саме за цих обставин наступного року Роман здійснив похід, про який йдеться в уривку. Не зовсім зрозуміло, чому з ним не пішов Олег. Пояснення може бути таким: Олег лікував рани від попереднього походу. Можливо, саме тому він був захоплений тмутороканськими хозарами, що перебували у змові зі Всеволодом, – і виданий до Візантії.

Взагалі слід відзначити, що висвітлення цих надзвичайно динамічних подій у літопису зазнало значних виправлень під час Мономахової редакції. Прискіпливий цензор згідно зі своїми намірами скорочував і вилучав деякі описання. Це призвело до утворення текстуальних лакун і розривів. Тому логіка вчинків деяких персонажів інколи видається незрозумілою.

Але повернемося до літописної оповіді. Цей невеличкий текст містить у собі декілька проблем. По-перше, він зазнав вади, причому саме у тій частині, де йдеться про місце загибелі Романа. Дехто вважає, що це звичайна похибка писця. На перший погляд вона виглядає цілком природною і найбільш простою. Однак підсумувавши контекст – і історичний, і текстологічний, ми дійшли висновку, що це вилучення є навмисним. Його було зроблено знову ж таки під час редакції за часів Мономаха.

Друга проблема стосується інтерпретації останнього рядка, який завершує оповідь:

и суть кости его,

и до сего лета тамо лежаче

сына Святославля

и внука Ярославля.

Можна помітити, особливо у цьому, лабораторному варіанті написання, що текст містить ознаки ритму і навіть рими (Святославля – Ярославля). Першим, хто звернув увагу на цю особливість, був Грушевський. Він висунув припущення, що це є цитата з так званої "пісні про красною Романа Святославлича", що

належить Боянові і згадується у “Слові о полку Ігоревім” [5, с.597]. Нажаль, це надзвичайно слушне зауваження не було розвинуто ні самим Грушевським, ні іншими дослідниками.

Проблема полягає у тому, що ані сам Боян, ані його пісні в жодному літописному контексті не згадуються. Так, ніби їх і не існувало. Хоча, немає сумніву, що Боян був визначною постаттю і його ім'я шанобливо згадували ще згодом сто років. Цю колізію можна пояснити тим, що співець належав до табору супротивників Мономаха, чернігівських князів, оспівував їх діяння. А тому згадки про нього, якщо вони будь-коли містились у літопису, після мономахової “редакції” було вилучено. Боян становив для репутації Мономаха ту загрозу, що в своїх піснях висвітлював події такими, де сам Мономах і його батько Всеволод виглядали надзвичайно непривабливо. Достатньо згадати ось ці рядки зі “Слова”, які безперечно належать Боянові:

Той бо Олег...

Ступає в злат стремень во граде Тмуторокане,

Той же звон слыша давный великий Ярослав,

А сын Всеволож, Владимир, по вся утра уши закладаша во Чернигове [6, с.53].

Ми цілком поділяємо думку про те, що “Слово” було складене на підставі саме “пісні про Романа” [7].

Отже літопис з одного боку, і Боянові пісні – з іншого, це були своєрідні засоби впливу, які використовувала кожна з протидіючих сторін в міру свого розуміння. А тому згадка про Бояна у літопису підпадала під табу. Але ж яким чином, у такому разі, цитата з його пісні опинилась в тексті літописної оповіді?

Звернімо увагу, що, по-перше, вона супроводжує оповідання про похід князя, який є смертельним супротивником Мономахового батька. Адже Роман прийшов до Воїня та ще й привіз зі собою половців, напевно, не за тим, аби пообідати зі Всеволодом. Навпаки, у нього були цілком загрозливі і войовничі наміри, які, зрештою, нема потреби поясняти. То чому ж літописець, який є прихильником Мономаха, так шкодує по Романових кістках?

По-друге, ця фраза містить у собі вказівку на місце загибелі Романа – “тамо” (тобто зрозуміло, де саме). Зауважимо також, що контекст цього рядка різко відрізняється від попереднього тексту чисто інтонаційно. Стриманий, якщо не сказати сухий, стиль оповіді раптово змінює неприховано співчутлива і навіть скорботна інтонація. Отже існує певна відмінність – стилістична і контекстова – між оповіддю і її завершальним рядком. Навіть якщо не погоджуватись з тим, що він є цитатою з Боянкової пісні, ці текстологічні “виражі” потребують пояснень.

Можна припустити, що Романа, дійсно, вбили на Романковій переправі. Оскільки Роман рухався від Тмуторокані в бік Воїня, який знаходився в гирлі р. Сула, він мав би десь перетнути лінію Дніпра. Зазначимо, що в літопису Романкову переправу жодного разу не згадано. Але це, звичайно, не значить, що її взагалі не існувало, і що її неодмінно мало б бути згадано. Зрештою, оповідь про Романову загибель, здається, як раз і була тим випадком, коли переправу як раз і було згадано. Але згодом цю згадку було вилучено.

У Д.І. Яворницького знаходимо, що на відстані від Воїня до першого порога існувало 5 переправ і бродів [8, с.68], в тому числі переправа Романківська. Будемо вважати, що з часів Давньої Русі її цифра не дуже змінилась. В такому разі отримуємо достатньо вагомому вірогідність того, що шлях Романа і половців пролягав саме повз Романкове. Це, звичайно, не 50×50, але ж і не один до тисячі.

Наступне міркування є таким: де саме його вбили – в полі чи на переправі? Якщо зважити на те, що степ в літопису і “Слові” фігурує як “земля незнама”, а вбили Романа не одразу за Воїнем, а десь на зворотному шляху (“и возвратися Роман вспять”); якщо зважити, що по Дніпру рух торговців і рибалок ніколи не припинявся, і тобто його береги були досконало відомі; якщо на додаток зважити, що у літопису це місце зазначено двічі (щоправда, один раз із вилученням), а отже воно мало б бути відомим не тільки авторові, а його читачам, то виходить, що навряд чи Романа вбили в степу, а скоріш за все на переправі.

Це спостереження можна підкріпити ще й таким міркуванням. Всеволод фактично “замовив” половцям Романа. Та чи був Роман для них ворогом, чи становив для них якусь небезпеку? Звісно, ні. Навпаки, вони навіть мали спільну ціль, коли виступали в похід. Отже Роман опинився в ролі безвинної жертви. Для підступного й спритного Всеволода, який вправлявся ще й не з такою бідною і знав, як пройти по воді й не замочити ніг, Роман був ніби жовторотий горобчик. Всеволод перекупив половців, і ті змушені були виконувати його замовлення.

А отже, зводячи до купи Романкову переправу і місце забиття Романа, ми вирішуємо одразу дві нагальні проблеми. Це ніби дві половинки одного цілого: вони стикаються, як матриця і відбиток. Здається, цих міркувань достатньо для переконливості. Але подивимось, як вони співвідносяться з тими текстологічними проблемами, що впливають з літописного оповідання. Роман опинився в дурниках. Він був молодий, гарячий і нерозумний. Отже половці не мали б відчувати до Романа нічого особистого, що наводить на думку про замовне вбивство.

Але в справах такого роду – уявімо собі, коли примушують зробити якусь гидоту, то їй чисто психологічно властиво відтягувати час і відкладати виконання тяжкої місії до останньої миті. Переправа ж мала стати прикінцевим пунктом спільного руху Романа і половців. Після цього їх шляхи мали розходитись. Отже вбити князя ліпше за все було на переправі.

Можна ще раз перевірити цю версію, рухаючись від зворотного. Припустимо, що все це не так, і що Романківська переправа і місце загибелі Романа ніяк не пов'язані. В разі цього перед нами знов опиняються дві проблеми. По-перше, ми змушені знову підшукувати якесь переконливе рішення щодо виникнення топоніму, оскільки ми вже маємо переконання, що козак Роман – то є вигадка, яку не можна прийняти. По-друге, ми маємо вирішувати, де саме було вбито князя Романа. Адже з уривку витікає, що його вбили в

якомусь відомому місці, але водночас до цього місця було не дістатись, оскільки кістки князя залишились і їх не можна було поховати. То де може бути таке місце?

Виникає питання, чи може загибель князя скласти підставу, достатню для того, аби виник топонім? Здається, що проблему можна сформулювати так. Топоніми виникають тоді, коли в певному географічному пункті трапляється якась екстраординарна подія, що здатна перервати буденну свідомість, вразити матерію суспільної психології. Власне, відбувається спалах свідомості, і люди ще довго згадують про ту подію, аж доки буденність не повертається, і тоді у певному місці залишається знак у вигляді топоніму. Цікавість до місця, де трапилась подія, мала б перевищувати якусь певну міру. Але для цього мав би бути присутнім якийсь достатньо сильний збуджуючий мотив.

Та чи здатна загибель князя – тобто подія, до певної міри очікувана і звичайна, оскільки князь – передусім воїн, а отже мав би коли-небудь загинути по визначенню, - перетворитись у настільки сильний поштовх аби цікавість до його особи і того, що з ним сталося, народила топонім? Здається, в цій історії мало б відбутися ще дещо. Не вистачало якоїсь деталі, яка б усе пояснила. Загибель Романа взагалі дуже нагадує історію його двоюрідного діда, св. Бориса. Загальна драматургія обох випадків зводиться до того, що деякий з князів стає узурпатором, порушує установлений закон, і за допомогою найманих вбивць позбувається близького родича, в одному випадку – брата, в іншому – сина брата. Подібність очевидна. Але для людини пересічної суттєва подібність (або подібність до суті) не є вирішальною. Стикнувшись з таким жадливим збігом, людина завжди підшукує якихось додаткових деталей, аби переконатись, що співпадіння не є випадковим.

І ось саме на цьому полі, де вільно гуляє людська уява, якраз і не бракувало матеріалу до порівняння. Судить самі. В житті Бориса згадується про те, що він повертався з походу в степ. Роман також перебував у поході і рухався степом. Борис опинився на річці Альті. Роман – на Дніпрі. Бориса вбили найманці, городяни Вишгорода. З Романом сталося ще жадливіше – його вбили поганці, язичники. Цей перелік деталей, можливо, не є вичерпним. Але найсуттєвішим і вирішальним, очевидно, було те, що хрестильним ім'ям Бориса було Роман, і навпаки, хрестильним ім'ям Романа було ... Борис!

На той час Всеволод уже багатьом допік. Адже напруга серед князів цілком закономірно зачіпала і деякі наближені до них верстви. Наприклад, городяни Чернігова схильні були підтримувати Святославичів, яких знали з дитинства. Тож в суспільстві існував певний поділ, і було багато тих, хто волів би бачити Всеволода радше в пеклі, а ніж на київському столі. Отже зерна пали на підготовлений ґрунт. Якщо ж до всього цього додамо ще й смерті Гліба (!), яку важко визнати випадковою, то отримаємо майже повну аналогію до св. Бориса і Гліба.

Якою б мірою ці всі збіжності мали бути сприйняті суспільним менталітетом останньої третини XI ст.? Необхідно нагадати, що тільки-но у 1072 р., тобто всього за 7 років до події на Романковій переправі, відбулося урочисте перенесення мощей Бориса і Гліба з Вишгорода до Києва. Це була визначна подія, яка підкреслює висоту, на яку було піднесено культ цих святих. Князі не тільки були присутні на цій ході, але особито несли раку на своїх плечах. А шлях, між іншим, був неблизький.

Отже, з огляду на викладене, не можна не визначити, що загибель Романа не тільки не мала б залишитися непоміченою як подія пересічна (що нібито витікає з літописного тексту). Навпаки, вона мала б викликати якесь суспільне збудження, потрясіння. А якщо це так, то це збудження мало б залишити по собі якісь помітні сліди. Чи не варто було б оглянути саме в цьому контексті свідомості, що ми їх маємо?

І ось тут, повертаючись до проблеми виникнення топоніму, слід показати, що власне, це явище як таке уже є певним історичним свідомством. Воно є свідченням того, що в суспільній свідомості відбулось якесь відчутне зрушення. Очевидно, ми не можемо знати, в чому воно полягало, в яких конкретних діях втілилось. Літопис про це мовчить. Але ми можемо спостерігати певні відбитки цього здвигу. Виникнення топоніму – це як раз, можливо, найбільш помітний такий слід, свого роду падіння Тунгуського метеориту: ніхто його не бачив – а сліди лишилися. Відбувся перерив буденної свідомості, стався спалах. Пересічна людина, яка є схильною до есхатологічних рефлексій, була вражена схожістю між двома подіями – вбивством св. Бориса і вбивством князя Романа.

Варто згадати, що між двома цими подіями пройшло зовсім небагато історичного часу, трошки більше 60 років. І отже у 1079 році історія Бориса сприймалась іще, не як життє в сенсі літературного твору, а як цілком реальна подія, щодо якої, можливо, могли б зберегтись живі свідки. До того ж усі князі в XI ст. були ще близькими родичами (лише щодо полоцької гілки можна зробити певні зауваження). Тому ось таке "тілесне" відчуття загрозового дежавю, оскільки нічого доброго, звичайно, від такого роду збіжностей очікувати не доводилось, – спалах свідомості, і призвели до того, що виник топонім. Суспільний жах, помножений на звичайну людську цікавість до місця, де трапилось вбивство князя, перевищив певну міру.

Але чи є це єдиним відбитком того спалаху? Звичайно ж, ні. І ось тут доводиться згадати про Боянову пісню "про красною Романа Святославича". Нам не відомий зміст цієї пісні. Але з огляду на те, що Роман перебував іще в доволі юному віці (про це нижче. – С.С.) і просто фізично не встиг здійснити щось інше, більш визначне за цей невдалий похід, слід визнати, що саме він, цей похід, і склав провідний мотив пісні.

Крокуючи цим шляхом послідовних силогізмів, ми мали б припуститись щодо часу і місця виникнення цієї пісні. Логічно розмірковуючи, зазначимо, що це могло статись тільки після повернення з полону Олега Святославича, тобто у 1083 або щонайпізніше наступного 1084 року. А оскільки Олег повернувся до Тмуторокані і був змушений сидіти там, аж доки не помер Всеволод (1093), то нам не лишається нічого іншого, як тільки визнати, що Боян склав "пісню про Романа" саме у ... Тмуторокані.

Цей дещо несподіваний висновок підкріплюється ще й іншими міркуваннями й спостереженнями. Вище вже зазначено, що ми цілком поділяємо думки А. Нікітіна, який вважає, що "Слово о полку Ігоревим" виникло

на підставі "пісні про Романа". Саме А. Нікітін здогадався про первинність "пісні про Романа" по відношенню до "Слова". Якщо уважно придивитись, можна помітити, як на поверхні наративної тканини "Слова" виступають плями попереднього оригінального твору. Наче на палімпсесті. Ось наприклад: Тмуторокань у "Слові" згадується 4 рази в різних місцях у різному контексті. А якщо до цього додати, що Мстислав і Роман були князями Тмутороканськими, то всього виходить – 6 разів. Для порівняння: Київ – 9 разів, Путивль – 4, Чернігів – 3, Новгород – 2, Курськ, Переяславль, Полоцьк, Галич, Белгород, Корсунь, Сураж – по одному разу. Отже Тмуторокань поступається тільки Києву. Чи не забагато це для міста, яке на момент складання "Слова" було втрачене русичами майже як 100 років?

В іншому місці автор "Слова" доволі несподівано звертається до Тмутороканського болвана у 2-й особі:

... и тебе, Тмутороканський болван!

-тобто як до істоти, що знаходиться десь поряд, неподалік.

Цей, такий до певної міри, свійський оклик, між іншим, уходить до складу одного надзвичайно цікавого пасажу "Слова", який теж можна розтлумачити, як запозичення з "пісні про Романа":

... збився див, кличет верху дерева, велит послушати:

земли незнаеме,

Волзе,

и Поморию,

и Посулию,

и Сурожу,

и Корсуню,

и тебе, Тмутороканський болван!

Звернімо увагу, що, якщо з цього переліку вилучити Волгу, то ми отримаємо майже дорожню карту, за якою рухався Роман. Адже справді, він вийшов з Тмуторокані, мав би якось перетнути землі, що належали Сурожі і Корсуню, далі пройти Помор'є, "землі незнані" (тобто степ) і нарешті дістатись Посулія, де, власне, і знаходився Воїнь.

Ці спостереження самі по собі, звичайно, ще не доводять того, що текстуальним витоком "Слова" була саме "пісня про Романа", для цього існують більш переконливі і більш вагомні аргументи. Однак повернемося до предмету нашого дослідження. Йшлося, власне, про те, що підставою для "пісні про Романа" стала його загибель на Романковій переправі, і що Боян міг скласти цю пісню у Тмуторокані після повернення Олега Святославича з візантійського полону. Роман був дуже близький до свого старшого брата. Саме до Романа Олег двічі втікав з під Чернігова. Саме Роман підтримав його настирливі зусилля повернути батьківську вітчизну, коли самий Олег уже не міг, очевидно, зробити цього фізично. Саме Олег, зрештою, найбільш горював з приводу загибелі молодшого брата, чому Боян, до речі, і назвав його Гореславичем.

Отже, "пісня про Романа", на нашу думку, виникла як відгук на події, що сталися на Романковій переправі. Якщо навіть не погоджуватись з тим, що вона прислужилася зразком і матеріалом для побудови "Слова", нам у даному разі цілком достатньо того, що автор "Слова" її взагалі згадує. Очевидно, "пісня про Романа" була чимось дивовижним і непересічним, якщо автор знайшов не зайвим про неї нагадати майже 100 років згодом по тому, як вона виникла. До того ж зауважимо, що в тексті "Слова" вона складає один ряд з піснями про Ярослава і Мстислава Володимировичів, тобто осіб, які в нашій сучасній історичній уяві мають неабияку міцну репутацію. Хіба це не свідчить про те, яке місце посідала постать Романа в свідомості людей, принаймні ще XII ст.?

Отже, якщо вважати, що пісня взагалі є відгуком певних суспільних настроїв, то мусимо визнати, що маємо іще одне свідчення того ментального здвигу, що його викликала загибель Романа. "Пісня про Романа" в поєднанні з виникненням топоніму досить переконливо свідчить, що вбивство Романа Святославича стало подією екстраординарною, що досягла за собою відчутний суспільний резонанс. І отже ми маємо колізію, коли літописне висвітлення події не дорівнює тій соціальній гостроті, якою вона була викликана. Тобто літописна оповідь про похід Романа є неадекватною. Чому так вийшло? Як це пояснити?

Частково відповідь на це питання ми вже знаємо. Літопис зазнав значних змін за часів Мономаха. Саме у ті часи Несторів звід, або першу редакцію "Повісті минулих літ", було передано до родового Михайлівського монастиря Володимира Мономаха на Видобичі, де над ним працював ігумен Сильвестр, який завершив роботу над текстом у 1116 р. Зміст цієї роботи складає давню проблему вітчизняної історіографії. Її вирішують в різний спосіб. Одним здається, що Сильвестр просто переписав літопис, не змінюючи нічого. Інші вважають, що він припустився концептуальних змін, аби виправдати запрошення Мономаха на київський стіл. Останньої думки дотримувались впливові постаті радянської історіографії Б.Д. Греков, Б.О. Рибаків, В.В. Мавродін. Не відкидаючи в цілому цих поглядів, слід зазначити, що нові обставини, які відкриваються у даному дослідженні, тобто певна суспільна реакція на події, що сталися на Романковій переправі, дають підстави оцінити мотиви Сильвестрової редакції в інший спосіб. Вони видаються більш простими і прозаїчними.

Якщо аналогії Романа до св. Бориса були очевидними, то не менш очевидними і логічними були порівняння Всеволода зі Святополком Окаяним. І це були дуже небезпечні порівняння. Звичайно, Роман приходив, щоб воювати зі Всеволодом, і навіть приводив із собою половців. Але, по-перше, він повернувся назад, не переступивши кордонів Руської землі і не проливши крові. А по-друге, і це, мабуть, найголовніше, загинув, як безвинна жертва, вбитий язичниками на замовлення Всеволода. Що ж до того, що він приводив половців, то не слід забувати: першим, хто став водити їх на Русь, був все ж таки Мономах. На додаток кістки Романови лишилися не поховані. А це було надзвичайною подією, оскільки йшлося про християнського князя.

Для Мономаха, який, без сумніву, був справжнім християнином, благовірним і богобоязним, всі ці роздуми були важким испытанием. Його не міг не лякати привід нового Святополка Окаяного і загроза прокляття над усім його родом. Тому він мав би якось захистити репутацію своєї родини, зокрема, батька Всеволода. З іншого боку, його внутрішнє почуття було свідоме провини перед Святославичами, передусім перед Олегом. Саме з цих позицій слід оцінювати деякі його вчинки.

В 1096 р. відбулося військове зіткнення між дружинами Олега й Ізяслава, Мономахового сина. В цій сутичці Ізяслава було вбито. Як мав би поводити себе батько? Напевне, він прагнув би помсти? Натомість, ні. Мономах шукає примирення з Олегом. Очевидно, що він відчував за Олегом право на помсту за загибель братів, Гліба та Романа.

Але повернімося до Сильвестрової редакції літопису. Отже, у Мономаха існували вагомі мотиви, аби переробити літописне викладення подій і приховати те, що могло б кинути тінь на його батька, надто ж підозри у його причетності до загибелі Гліба і Романа Святославовичів. Літописання, пов'язане з початками усобиці, потребує надзвичайної пильності й уваги. Саме це поле зазнало найбільших кривджень і виправлень. Було б зайвим нагадувати, що оскільки Мономах був наполовину грек, то мав беззаперечну підтримку кліру, принаймні, його верхівки і тієї частини, що перебувала під сильним візантійським впливом. Сліди недосконалої редагування можна помітити неозброєним оком. Ось приклад: під 1083 р. з'являється фраза, яка свідчить про попереднє існування якогось контексту, що його, очевидно, було вилучено: *Приде Олег из Грек Тматороканю ... и исече Козары, иже беша светници на убьенье брата его и на самого.*

Вряд чи літописець розраховував на дотепність читача, полишаючи йому міркувати, чиїми саме радниками були хозари на вбивство Романа. Але для дослідника не складе труднощів здогадатись, що вони діяли у змові зі Всеволодом. Це звичайна дедукція. Якщо хозари видали до Візантії Олега, який двічі втік від Всеволода, а цей останній мав у Цареградї родинні коріння своєї дружини, то очевидно, що саме радили вони Всеволодові. Цього достатньо для розуміння загальної картини, оскільки подальші припущення і уточнення стають надто хиткими.

Цей приклад задовільно пояснює, яка робота велась над літописом, і в якому напрямку. Сильвестр мав по можливості приховати злочинні дії Всеволода.

Окремого коментаря потребує час, коли відбулась ця редакція. Зауважимо, що Сильвестр закінчив свою роботу у 1116 р., тобто згодом 37 років по тому, як сталася подія на Романковій переправі. Протягом цього періоду помер Всеволод. Олег у напруженій боротьбі повернув таки собі Чернігів. Загострилися стосунки зі степом і половецька загроза стала нагальним фактором життя. У 1113 р., Мономах посів київський престол. Суперечки між князями не припинились, і відбулося декілька жажливих історій, наприклад, осліплення Василька Тербовльського, що, слід гадати, мало б вгамувати первинний стрес, що його викликала загибель Романа. Отже за цих умов можна було вдатись до маніпуляцій.

Між початком князювання Мономаха у Києві і початком роботи Сильвестра над літописом також пройшов певний час, як найменше два роки. Чим пояснити цю неквапливість Мономаха? Адже життя князя завжди перебуває у небезпеці, і він мав би поспішати з виправленням літопису. Здається, Мономах не одразу домовився з церквою, чією прерогативою мало бути літописання, і повинен виконати якісь вимоги кліриків.

Отже, саме такими видаються обставини, що супроводжували цензурування літопису за часів Мономаха. І ми, нарешті, можемо безпосередньо перейти до текстологічної оцінки літописної оповіді про похід Романа. На нашу думку, є цілком доречним співставити, в який спосіб Сильвестр висвітлює загибель Гліба і загибель Романа, тобто події, обставини яких йому, безперечно, були відомі. Його завданням було мінімізувати цю інформацію, подати той її мінімум, який неможна було приховати. Стосовно Гліба у нього було більше можливостей, оскільки того було вбито в далекому Заволоччі, і подробиці цієї смерті широкому загалу у Подніпровській Русі не були відомі. Тому Сильвестр обмежився ось цим викладенням: *[1078] ... В се же лето убьен бысть Глеб, Святославль сын, в Заволоччи.*

Що стосується події з Романом, то Сильвестр дає більш поширену інформацію, оскільки щодо неї було більше свідків, і її не можна було приховати. Та все ж ми маємо зважати, що ця інформація становить граничний мінімум. За інших умов літописець міг би повідомити, що то за мир, який створив київський князь з половцями, після якого було вбито Романа? Бува не той, що йому порадили хозари?

Отже загальним підходом до аналізу цього уривку має бути розуміння того, що висвітлення події подано у максимально скороченому вигляді. Тобто настільки, наскільки її взагалі не можна було замовчувати. Саме з цієї позиції треба розглядати ту ваду, що стосується згадки про місце загибелі князя. Слід гадати, що за 37 років топонім, що виник на місці події, вже ствердився. Та, можливо, ще не остаточно. І отже цілком доцільно було б вилучити про нього будь яку згадку. Це певною мірою є маніпуляція. Текст складено у такий спосіб, що нібито літописець подав назву місцевості, де загинув князь. Але вона нібито піддалась ваді.

Але більш цікавим є те, що відбулось згодом. Як було зазначено, суха і стисла оповідь про похід Романа несподівано переривається емоційно напруженою і співчутливою фразою про його непоховані кістки. Припущення Грушевського про те, що це, можливо, цитата з Боянкової пісні, є дуже логічним, але його, звичайно, не можна довести. В усякому разі ми не знайшли такої можливості. Але цікаво те, що ця фраза містить у собі вказівку на місце загибелі князя – “тамо”.

Існує ще одне питання, без вирішення якого, дане дослідження не можна вважати завершеним. Мається на увазі та невеличка відмінність, яка відбулась у сучасному варіанті топоніму – “Романкове”. Справді, чому, якщо ми ведемо мову про князя Романа, топонім ствердився в такій, зменшеній формі? До того ж зауважимо, Боплан вживає форму „Романів” (Romanow). Як пояснити ці розбіжності? Чи помилявся Боплан, вживаючи форму “Романов”?

Зауважимо, що Боплан зробив це двічі в межах „Опису”, і до того ж двічі видав цей твір протягом життя (I-е вид. - 1551 р., II-е - 1660 р. обидва рази в Руані; помер Боплан 1673 р.). Спершу він згадує пагорб Romaiv (“... vous recontrez Romanow qui est grand Mottei і трохи згодом острів Романів (“...une ilse ... on l'appelle aussi Romanow”) [10, с.38].

Звичайно, крокуючи по Дніпру, Боплан мав супровідника, який передавав йому назви географічних пунктів. Тобто Боплан сприймав їх на слух, а потім записував. Отже, якщо він помилявся, то мав би пропустити чи не помітити звук [к], який в даній фонетичній диспозиції є доволі акцентованим і помітним. Як би ми мали підстави вважати Боплана недбалим, то на це можна було б не зважати. Але він не тільки вів щоденник, а ще й складав мапу, отже мав би бути уважним. То ж доводиться визнати, що у Боплана не було помилки, і отже вживана ним форма “Романов” дійсно таки існувала. То звідки ж взялася інша форма – “Романково”?

Цілком очевидно, що вона має походження від зменшувальної форми власного імені “Романко”, і тоді це питання ми маємо перенести на проблему послідовності старшинства серед синів Святослава Ярославича і подивитись, чи не існувало якихось підстав, аби Романа називали Романком? Дотепер ця проблема є невпорядкованою, і в генеалогічних деревах Святославичів розташовують згідно з власним розумінням. Безперечним видається тільки те, що найстаршим був Гліб. Він першим з братів отримав від батька уділ - Тмуторокань. Щодо решти маємо повний плюралізм думок.

Наскільки нам відомо, лише одного разу виникло щось на зразок суперечки з приводу того, кого за ким зі Святославичів слід вважати старшим. Грушевський доводив Голубовському, який видав рецензію на його “Історію Київщини”, що Давида слід вважати старшим від Олега [4, с.598]. Але Грушевський, без сумніву, помилявся. Можна згадати ще одну версію, що походить з кола академіка Д.С. Лихачова. Її наводить в примітках до “Слова” Л.А. Дмитрієв [6, с.366]. Вона полягає у тому, що тепер уже Роман був старшим від Олега. Насправді, проблема має просте рішення, оскільки існує пряме джерело, де сини Святослава перелічені саме згідно старшинства. Єдина трудність полягає в тому, щоб його прочитати. Цим джерелом є мініатюра з Ізборника Святослава 1073 р. Вона добре відома. Вважається, що це зображення є сімейним портретом родини Святослава Ярославича. Але це не зовсім так. А точніше, зовсім не так.

Дозволю собі нагадати, що Ізборник писали для Ізяслава Ярославича. Але в 1073 р. Святослав вигнав його з Києва. І тоді Ізборник було переадресовано йому, додано титульний лист і на його зворотному боці вміщено дану мініатюру. Зазвичай вона не привертає до себе особливої уваги. Художнє виконання вважається недосконалим, і тому дослідники й естети ставляться до неї дещо зверхньо. І даремно! Тому що ця мініатюра є надзвичайно цікавим документом. Її слід розглядати в тісному поєднанні з історичним контекстом, що обумовив її виникнення. Вигнавши старшого брата, Святослав фактично узурпував київський престол. Це викликало неабияке незадоволення служителів церкви, надто ж печерських старців. Блаженний Феодосій досить рішуче нарікав князеві, вмовляючи його повернути брата. Святослав змушений був виправдовуватись. Ось це і є та історична диспозиція, з якої слід розглядати зміст цієї мініатюри.

Вона з'явилась на світ майже одразу по тому, як Святослав перейняв на себе державу, і мала б продемонструвати міць, яку являв собою новий великий князь. Це певною мірою мало б пояснити і виправдати узурпацію. Міццю ж князя, як водилося, були його сини. Посеред Ярославичів Святослав мав найчисельнішу чоловічу складову родини. Він мав четверо синів від першого шлюбу, і ще одного народила йому друга дружина, німкеня Ода. Для порівняння: старший з Ярославичів, Ізяслав, мав на той час двох; Всеволод також двох, але Ростислав був ще трирічним малюком. Власне, розбрат поміж Ярославичів стався саме тоді, коли подорослішали сини.

На мініатюрі відсутні дочки Святослава, яких він мав, принаймні, дві. Отже навіть формально це зображення не можна назвати сімейним портретом. Призначення сімейного портрету передусім полягає у тому, аби викликати сентиментальні почуття. У даному ж разі ми маємо зображення з досить войовничим підтекстом. Художнику було замовлено відтворити образ Святослава з синами у вигляді згуртованої потужної сили. Княгиня опинилась тут абсолютно випадково і тільки тому, що Ярослав був іще або немовлям, або ж малюком. Показати дитинча без матері було річчю не уявимою. Отже Ода з'явилась на мініатюрі, на нашу думку, дякуючи синові.

Мініатюрист мав чітке замовлення з прозорим політичним підтекстом. Воно було досить складним і нетривіальним. Оскільки художнику замовляли відтворити міць Святославової родини, тобто річ доволі абстрактну, то перед ним постала певна проблема вибору художніх засобів. Справа у тому, що художник XI ст. був обмежений у творчих діях художніми канонами і не міг через них переступити.

А як взагалі відображали колективну міць у візантійській художній традиції, до якої належала й руська школа? Для цього існував канон, що його умовно можна назвати “князь з військом”. Найбільш виразним виявом цього канону є, на нашу думку, мініатюра з Сильвестрівського збірника XIV ст., де зображений св. Борис з військом. Співставлення цієї мініатюри з мініатюрою Ізборника досить переконливо демонструє, як саме діяв художник, використовуючи той чи інший канон. Художник вимальовував обличчя тільки предводителя, або щонайбільше персонажів першого ряду. Глибина війська подавалась за допомогою маків голів або шоломів. На даній мініатюрі обличчя персонажів другого ряду подані схематично, так вимагав канон.

Автор мініатюри Ізборника вишукував персонажів у два ряди, що також було вимогою канону. Тому обличчя Олега (а це саме Олег) виявилось затуленим княгинею. І тоді, аби він остаточно не зник з картинки, художник змушений був витягнути догори тулії шапок старших Святославичів. Це дещо кумедно, оскільки подібного фасону шапок насправді не існувало. Просто художник опинився перед певними труднощами композиції і виходив з них, як умів. Це саме свідчить про складність завдання, що постало перед ним.

Та виявляється, що цей канон – “князь із військом” - не був визначальним! Основу даної композиції складав інший канон, а саме “ктиторський портрет”, в якому центральною є постать Спаса. Але в даному випадку він був модифікований художником, постать Христа прийшлося вилучити.

Отже, що відбулося? Підсумуємо. Художник мав зібрати до купи усіх Святославових синів, навіть малюка (або ж немовля). Саме тому до зображення було залучено княгиню, чия постать можна вважати випадковою. Для того, щоб відобразити цей колектив, художник обрав канон ктиторського портрету, але змодифікував його, вилучивши постать Христа. Однак завдання ускладнювалося тим, що він мав зобразити не просто колектив, а міцний колектив, який мав би випромінювати здатність подолати будь яку перешкоду. Саме з цих причин на ктиторський тип було покладено канон “князя з військом”. Це, дійсно, згуртувало й зміцнило композицію, хоча й призвело до деяких курйозів.

Отже, маємо унікальний випадок: один на один накладено аж 3 (!) художніх канони - ктиторський портрет, “князь із військом” і богородичний канон. Провідним, безумовно, є саме ктиторський тип, оскільки він взагалі належить до високого жанру. “Князь із військом” майже завжди виступає навіть не в якості жанру, а лиш допоміжного прийому аби додати зображенню певних рис або драматичної напруги.

Оскільки ктиторський тип у даній мініатюрі становить провідну вісь, то розташування персонажів один відносно іншого мало б підкорятись поняттю чина, який є провідним для даного типу. Тобто композиційно деталі і персонаж у відповідності до своєї значущості і старшинства мають розташовуватись від центра в бік маргінальних частин, або на краї. Це схоже на камінь, кинутий у воду. Центр такого зображення займає постать Спаса, Богородиці або якого-небудь святого. Отже саме за цим принципом і слід читати перелік персонажів мініатюри. Він міститься зверху зображених фігур і становить наступну послідовність:

Гліб Олег Давид Роман Ярослав княгиня Святослав

Грушевський, який доводив Голубовському, хто із Святославичів був старший, нажаль, не зміг правильно розтлумачити цей ряд, а тому помилявся. До речі, він помістив цю мініатюру у свій “Ілюстрованій історії України”, перемішавши при цьому персонажів [11, с.99] Очевидно, так, як йому здавалося, буде правильніше. Між тим, ось цей ряд саме і є джерелом, що зафіксувало синів Святослава у відповідності до їх старшинства.

Як його слід читати? Згідно з ктиторським чином, Святослав мав би очолювати цей список, тобто стояти першим зліва. Натомість художник, або той, хто виконував надпис, визначив йому місце у кінці. Чому так сталося?

Якщо Святослава поставити ліворуч, попереду усіх, то в такому разі княгиня Ода, його, так би мовити, половина, мала б йти поряд з ним другою. Але справа у тім, що Ярослава, який був малюком, або взагалі немовлям, не можна було відокремити від матері. Поставити ж наймолодшого Ярослава попереду найстаршого Гліба було взагалі неприпустимо, оскільки це б порушило увесь чин. Нижче наведені можливі варіанти списку й вказані вади, що робити б їх неможливими:

Святослав Гліб Олег Давид Роман Ярослав княгиня

Святослав княгиня Гліб Олег Давид Роман Ярослав

Святослав княгиня Ярослав Гліб Олег Давид Роман

Отже, кожен з цих варіантів є хибним, оскільки або розриває непорушний зв'язок між близькими особами, або ж порушує принцип чину. То як же бути? Мініатюрист, або той, хто робив надпис, опинився перед задачею, яку вирішив, на нашу думку, просто геніально! Він залишив непорушеним перелік усіх синів. Отже Ярослав мав замикати список. Поряд з ним розташував княгиню, що є цілком природно. А слідом за нею помістив Святослава. То ж виходить, ніби Святослав, голова сімейства, опинився останнім? Аж ніяк ні! Святослав знову перший, тільки ... праворуч! У цьому переліку, як виявляється, одразу два кінця: ліворуч слід рахувати синів, а праворуч – голову сімейства і всю родину, що він її очолює.

Тепер повернімося до нашої проблеми і подивімося, яке місце посідає Роман. Виявляється, він наймолодший серед старших синів Святослава, тобто взагалі-то він був останньою дитиною від першого шлюбу. І цей досліджений факт дає нам позитивний результат. Оскільки цілком вірогідно, що його за цих обставин могли називати зменшувально, тобто - Романко. Надто ж серед старших Святославичів.

Як це корелюється з формою топоніму? Оскільки ми дійшли висновку, що Боплан навряд чи помилявся, вживаючи варіант “Романов”, доводиться визнати, що топонім існував одразу у двох формах: і як “Романів”, і як “Романків”. Так велось аж доти, доки наприкінці XVII ст. не виникло поселення. Воно перебрало на себе топонім, і відтоді з ним сталася певна мутація: з огляду на більш часте і регулярне вживання, одна форма поступово (але достатньо швидко) витіснила іншу, а відтак залишилось тільки “Романково”.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави припуститися думки що назва с. Романкове як така бере свій початок не від легендарного засновника козака Романа, а від місцевості, на якій воно виникло. Топонім не знаходить відповідності до реалій козацької доби, що з нею його пов'язують. Натомість він добре корелюється з літописною оповіддю про похід Романа Святославовича у 1079 р., якого було вбито на Романковій переправі. Вбивство князя спричинило певне суспільне збудження, відбитком якого саме стала поява топоніму Романів-Романків. Отже, на нашу думку, селище Романкове, що входить до складу сучасного м. Дніпродзержинськ, отримало свою назву не, як вважається, від легендарного засновника Романа часів козацької доби, а від місцевості часів Київської Русі.

Джерела та література

1. Кам'янське та його околиці середини XVIII – початку XX ст.: топонім. словник / [авт.-упоряд.: Н.М.Буланова, О.М.Самойленко, Л.А.Кравцова]. – Д.: ІМА-прес, 2010. – 108 с.
2. Ляскоронський В.Г. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России : карты Украины XVII века / В.Г.Ляскоронский. – К. : Тип. И.И.Чоколова, 1901 – 91 с.

3. Масенко Л.Т. Українські імена та прізвища / Л. Т. Масенко. – К.: Т-во “Знання” УРСР, 1990. – 48 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992.– Т. 2. – 1992. – 640 с. (М.С. Грушевський з посиланням на Перший Новгородський літопис зазначає, що Гліб загинув на вигнанні. Причому воно могло бути пов'язане з тим, що його заступив у Новгороді Святополк, Ізяславів син. Це витікає з порівняння цих даних з “Поученням” Мономаха. З того ж таки літопису витікає, що Гліба було вбито не в 1078 р., а 30 травня 1079 р. Ретельно досліджуючи хронологію і послідовність подій, Грушевський, однак, утримується від того, аби їх прокоментувати. Але, здається, цілком природно було б пов'язати цю загибель саме з напругою в середині князівського роду, яка досягла надзвичайної гостроти).
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992.– Т. 1. – 1991. – 736 с.
6. Слово о полку Игореве. – Л: Сов. писатель, 1990. – 399 с.
7. Никитин А. Испытание «Словом...»... / А. Никитин // Новый мир. –1984. – № 5. – С. 182–206; № 6. – С. 211–226; № 7.– С. 176–208.
8. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів: “Світ” 1990. – Т. I. – 319 с.
9. В межах цієї статті немає можливості дати розгорнутого пояснення наших поглядів щодо “Пісні про діяння князів”, початки якої у якості особливого жанру поклали пісні Бояна, розглядається нами як невід’ємну частину пиру, цієї редукованої форми ритуалу жертвопринесення. Їх складання і виконання, що в принципі є єдиним актом, відбувалося під час пиру у князівських палатах і призначалось до величання персони князя. Отже виникнення “пісні про Романа” не можна уявити собі за умов відсутності певного культурного кола, а саме князя і дружини. В даному разі таким князем, на наше переконання, міг бути тільки Олег.
10. Боплан Г. Л. де.Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. – 256 с.
11. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський. – К.; Львів, 1913.

Семенча С. Я. *Из истории города Днепродзержинск: к истокам топонима Романов-Романковое*

В статье исследовано становление топонима Романов-Романковое – одного из четырех казачьих поселений: Романковое, Каменское, Тритузное, Карнауховка, на землях которых появился современный город областного подчинения Днепродзержинск, предпринята попытка дополнительного обоснования исторической версии о том, что история этого города берет свое начало не с XVIII столетия, а со времен Киевской Руси.

Ключові слова: *топоним, Днепродзержинск, Романковое, Каменское, Роман Святославич, Киевская Русь*

Semencha S. Ya. *From history of city Dneprodzerzhinsk: to the sources of toponim of Romanov-Romankovoe*

Becoming of toponim Romaniv-Romankovoe – one of four cossack settlements: Kamenskoe, Trituznoe, Karnaukhivka, on the lands of which the modern city of regional submission Dneprodzerzhinsk appeared, is researched in the article, the attempt of additional ground of historical version is undertaken that history of this city has begun not with a XVIII century, but from times of Kyivs'ka Rus.

Keywords: *toponim, Dneprodzerzhinsk, Romankovoe, Kamenskoe, Roman Svyatoslavich, Kyivs'ka Rus.*

УДК 94(477.74-25)“1795/1861”

I. М. Гулянович

СОЦІОТОПОГРАФІЯ АНАНЬЄВА В ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто соціотопографію Ананьєва. Охарактеризовано соціально-економічний розвиток, структура землекористування, виділено особливості соціального складу населення, його зміни та трансформації. Досліджено формування соціальної інфраструктури (церкви, навчальні заклади, лікарня).

Ключові слова: *соціотопографія, Ананьїв, передмістя, державні селяни.*

Міста, що утворились і розвивались у модерний час, були позбавлені середньовічного навантаження на міську інфраструктуру у вигляді фортеці, мурів тощо. Поряд з цим в XIX ст. в Російській імперії в процесі конструювання міських поселень переважало вольове начало верховної влади. Поселення, маючи статус міст більшості випадків, нагадували великі села і процес перетворення окремих з них затягнувся майже на століття.

В дореволюційний період історію Ананьєва вивчав М. Іващенко [1] і Ф. Тимковський [2]. Радянська історіографія представлена статтею в «Історії міст та сіл УРСР. Одеська область» [3] та окремими краєзнавчими розвідками [4]. Нажаль в сучасному історіописанні дослідження Ананьєва у дореформений час перебуває у зародковому стані.

Повітовий центр складався з трьох частин: середмістя, передмість (Гончарівка і Задніпрянка) і міських хуторів. Ананьїв розташовувався біля злиття двох витоків р. Тилігул. Через це місто являло собою ламану лінію уздовж 14 верст та довжиною до 2 верст [5, с.105]. Географічний рельєф поділив місто на дві частини: нижню і верхню. Нижня частина розташовувалась у котловині, яку розділяла річка, а верхня знаходилась на схилах берегів долини [1, с.42]. Нижня частина Ананьєва була центральною, а на височині розташовувались лише млини і сади.